

I S T O R I E

Marc David Baer este profesor de istorie la London School of Economics and Political Science și autorul a numeroase cărți, printre care *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in the Ottoman Europe* (Oxford University Press, 2008), distinsă cu Albert Hourani Book Award, *The Dönme: Jewish Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks* (Stanford University Press, 2010), *Sultan's Saviors and Tolerant Turks: Writing Ottoman Jewish History, Denying the Armenian Genocide* (Indiana University Press, 2020) și *German, Jew, Muslim, Gay: The Life and Times of Hugo Marcus* (Columbia University Press, 2020).

MARC DAVID BAER
OTOMANII
HANI, CEZARI
ȘI CALIFI

Traducere din engleză
de Monica Mărgărint

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Adrian Dumitru, Mariana Pascaru
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

Marc David Baer
The Ottomans: khans, caesars, and caliphs
Copyright © 2021 by Marc David Baer
Originally published in English by Basic Books,
Hachette Book Group, New York, 2021.
All rights reserved.
Maps drawn by Rodney Paull.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Baer, Marc David
Otomanii: hani, cezari și califi / Marc David Baer;
trad. din engleză de Monica Mărgărint. – București:
Humanitas, 2023

Index

ISBN 978-973-50-7975-8

I. Mărgărint, Monica (trad.)

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723.684.194

Unde-s acum beii voinici?
Cei care credeau că lumea-i a lor;
Li s-a plinit sorocul, țărâna i-a primit;
Lumea trecătoare cui i-a rămas?
Lumea vine, lumea trece.
Sfârșitu-i moartea.

—*Cartea lui Dede Korkut* – epopée medievală*

* Dede Korkut, *Povestiri*, trad. și ed. de Nermin Yusuf și Nevzat Yusuf Sarıgöl, Paideia, București, 2002, p. 224 (n. tr.).

CUPRINS

Nota autorului	9
Introducere	
FORTĂREAȚA ALBĂ	17
1. Începutul	
GAZI OSMAN ȘI ORHAN	31
2. Sultanul și sclavii convertiți	
MURAD I	51
3. Renașterea dinastiei	
BAIAZID I, MAHOMED I ȘI MURAD II	68
4. Cucerirea celei de-a Doua Rome	
MAHOMED II	86
5. Un prinț al Renașterii	
MAHOMED II	109
6. Un conducător evlavios	
își înfruntă dușmanii în imperiu și peste hotare	
BAIAZID II	126
7. Magnificența	
DE LA SELIM I LA PRIMUL CALIF OTOMAN, SOLIMAN I	142
8. Sultanii salvatori	170
9. Epoca Otomană a Descoperirilor	176
10. Spiritul Otoman	198
11. Viața în serai	213
12. Bărbați cu barbă și tineri imberbi	238
13. A fi otoman și roman	
DE LA MURAD III LA OSMAN II	248

14. Întoarcerea războinicului	
MAHOMED IV	277
15. Un Mesia evreu la palatul otoman	294
16. Apele dulci ale Europei și al doilea asediu al Vienei	
DE LA MAHOMED IV LA AHMED III	307
17. Reforma	
ÎNTRERUPEREA UNUI CICLU DE REVOLTE.	
DE LA SELIM III LA ABDUL-AZIZ I	334
18. Represiunea	
UN CALIF MODERN, ABDUL-HAMID II	367
19. Scrutând propriile zări	
ORIENTUL OTOMAN	384
20. Salvând dinastia de ea însăși	
JUNII TURCI	397
21. Genocidul armenilor și Primul Război Mondial	
TALAT PAȘA	423
22. Sfârșitul	
GAZI MUSTAFA KEMAL	452
Concluzie	
TRECUTUL OTOMANILOR ESTE NEPIERITOR	461
Mulțumiri	469
Lista conducătorilor otomani și domnia	471
Note	473
Indice	529

NOTA AUTORULUI

Pentru ca această carte să fie accesibilă cititorului, antroponimele otomane și turcești au fost redactate în limba turcă modernă, iar termenii specifici, traduși. Cuvintele arabe, otomane și turcești mai cunoscute, precum *pașă*, *șeic* etc., apar în varianta intrată în uzul limbii engleze*. Literele turcești se pronunță după cum urmează:

c se pronunță *ge*, ca în *gene*

ç se pronunță *ci / ce*, ca în *cinci / ceas*

ğ este mut; lungește vocala anterioară

ı se pronunță *i*, ca în *început*

ş se pronunță ca în *șapte*

Istanbul sau Constantinopol? În pofida faptului că toponimul Constantinopol a fost utilizat chiar de otomani, există convenția să se folosească această denumire până când orașul bizantin a fost cucerit de către otomani în 1453, apoi cea de Istanbul, care derivă din grecescul *stin póli* („la oraș“), titulatura oficială după căderea imperiului și nașterea Republicii Turcia în 1923. Cartea urmează această convenție.

Pentru că otomanii au folosit termenul „Anatolia“ pentru a se referi la Asia Mică, am preluat această denumire în cartea noastră. La fel, regiunea cunoscută îndeobște ca Balcani – pe care însă otomanii au numit-o Rumelia (ținutul romanilor) – apare sub forma „Rum“. Traducerea aproximativă a acestui toponim este Europa de Sud-Est, termenul cel mai des folosit în această carte.

* Am făcut, desigur, fireștile adaptări la uzul limbii române, inclusiv în textul notei autorului (n. tr).

INTRODUCERE

FORTĂREAȚA ALBĂ

Istoricii sunt renumiți pentru dragostea față de hărțile care dezvăluie nu doar contururile fizice ale zonelor geografice pe care aceștia le au în vedere, ci și mentalitatea și ambițiile celor care le-au creat. Acum mai bine de două decenii mă documentam pentru prima mea carte la Biblioteca palatului Topkapı din Istanbul. Cum hoardele de turiști care trec pragul palatului șase zile pe săptămână nu aveau acces în mica bibliotecă, aceasta era înviorător de liniștită. Situată în fosta sală de rugăciune a unei mici moschei din cărămidă roșie, construită de Mahomed II, biblioteca este decorată cu plăci albastre, strălucitoare și modele florale complexe, verzi și roșii. Într-un mic panou este reprezentat Kaaba de la Mecca, un altar negru în formă de cub, cel mai sfânt lăcaș al islamului. Cu o masă de lectură pentru cercetători și o alta exact în față, pentru ca personalul să vegheze asupra lor, camera era extrem de rece iarna, neavând căldură și, adesea, nici curent electric. Pentru a scrie sau a folosi un laptop, cercetătorii trebuiau să poarte mănuși subțiri de piele sau din cele de iarnă, groase, fără degete. Vara era o căldură insuportabilă, întuneric și umezeală, ferestrele fiind ținute închise pentru a proteja încăperea de lumina soarelui, praf și zgomot.

Sala de lectură îmi oferea o rază de speranță, căci ușa interioară dădea spre una dintre cele mai bogate colecții de manuscrise din lume, un loc unde numai personalului bibliotecii îi era permis să intre. Însă cercetătorul trebuia să vină pregătit. Nu putea cere să vadă chiar orice lucrare valoroasă din trecut, cum ar fi, să zicem, o carte în armeană, greacă sau ebraică din biblioteca personală a lui Mahomed II. Cititorii trebuiau să

anunțe cu mult timp înainte tema cercetării și să primească aprobare de la Ministerul de Externe al Turciei, Ministerul de Interne și Ministerul Culturii, neavând posibilitatea de a schimba subiectul pe parcurs. Eu citeam de obicei cronicile otomane din secolul al XVII-lea. Unele erau legate în piele stacojie, pe alocuri rupte sau mâncate de cari, scrise cu litere incrustate în foiță de aur pe hârtie decorată. Ceea ce a spus cândva un romancier despre o altă bibliotecă este valabil și pentru această sală de lectură: „Doar cărți și iarăși cărți, liniștea care umplea încăperea și un miros minunat și pătrunzător de coperti legate în piele. Hârtie care se îngălbenește, mucegai, o ciudată dâră de alge și lipici vechi, de înțelepciune, taine și praf”⁴¹.

Deși m-a încercat invidia ori de câte ori cercetătorii din preajmă-mi primeau un Coran selgiucid cu miniaturi aurite sau o copie din secolul al XVI-lea a *Cronicii șahilor* a persanului Firdousi, unul mai scânteietor decât altul cu strălucit pictatele lor miniaturi, nimic nu se compară cu ceea ce am văzut odată, grație unei echipe japoneze de televiziune care filma un documentar despre navigatorii asiatici. Într-o zi am deschis ușa, minuțios sculptată, a moscheii de cinci sute de ani pentru a vedea, scâldat în lumină artificială orbitoare, singurul fragment păstrat al faimoasei hărți de la începutul secolului al XVI-lea elaborate de Piri Reis, care cuprindea Spania, vestul Africii, Oceanul Atlantic, Caraibele și țărmul Americii de Sud.

Bibliotecarii turci, cu mânuși albe, l-au deschis, întinzând pergamentul din piele de gazelă în mica încăpere, desfășurându-i prețioasele detalii colorate centimetru cu centimetru în fața camerei de filmat. Din proprie inițiativă, Piri Reis, din Gallipoli, fost corsar și viitor amiral al marinei otomane, realizase una dintre cele mai vechi hărți cu țărmurile Lumii Noi care au rezistat până astăzi. A folosit originalul lui Cristofor Columb, care s-a pierdut, și chiar l-a interviewat pe unul dintre membrii echipajului care participase la expediții. Pentru a-i oferi sultanului una dintre cele mai cuprinzătoare și exacte hărți din lume, Piri Reis consultase hărțile antice ale lui Ptolemeu, pe cele arabe medievale și pe cele spaniole și portugheze din vremea sa. Considerându-se conducătorii unui imperiu

universal și rivalizând cu portughezii în lupta pentru dominația asupra mărilor, din Egipt până în Indonezia, otomanii erau interesați să țină pasul cu ultimele descoperiri ale occidentalilor. De ce oare aceste legături sunt ignorate astăzi în Occident? Au participat otomanii la Epoca Marilor Descoperiri? Ce rol au jucat în istoria Europei și Asiei?

La fel ca limba sa, Imperiul Otoman (cca 1288–1922) nu a fost format pur și simplu din turci. Și nici doar din musulmani. Nu a fost un imperiu turcesc. Asemenea Imperiului Roman, era un imperiu multiethnic, multilingv, multirasial, pluriconfesional care se întindea peste Europa, Africa și Asia și cuprindea o parte din teritoriile peste care stăpâniseră romanii. Încă din 1352 și până în zorii Primului Război Mondial, dinastia otomană a controlat porțiuni din Europa de Sud-Est și, la apogeu, guverna aproximativ un sfert din acest continent. Din 1402 până în 1453, orașul bizantin Adrianopol (astăzi Edirne, Turcia), situat în Tracia (sud-estul Europei), a fost a doua cetate de scaun a dinastiei otomane. Constantinopolul, capitala Imperiului Roman de Răsărit – sau Bizanțul, cunoscut și ca Imperiul Bizantin –, a fost capitală otomană aproape cinci secole, încă de când a fost cucerit în 1453. A fost redenumit Istanbul abia în 1930, la șapte ani de la înființarea Republicii Turcia, pe ruinele vechiului imperiu. Dacă aproape cinci sute de ani Imperiul Otoman a stăpânit teritorii din Est și Vest, din Asia și Europa, de ce i-a fost uitată natura duală? S-au schimbat oare într-atât ideile deja acceptate?

FORTĂREAȚA ALBĂ

Uneori este nevoie de un roman pentru a înțelege natura reală a unui lucru. *Fortăreața albă*, de Orhan Pamuk, scriitor turc, laureat al Premiului Nobel, țese o poveste despre schimbarea identității și pune la îndoială ideile convenționale despre Orient și Occident, despre Imperiul Otoman și restul Europei. Plasată în secolul al XVII-lea, la apogeul puterii și expansiunii teritoriale otomane, acțiunea cărții debutează la Istanbul cu momentul în care unui astrolog otoman musulman, pe nume Hogea,

fi este incredințat un sclav italian. Acesta, un tânăr cărturar fără nume, care seamănă neobișnuit de mult cu Hogeia, fusese prins de pirați și vândut la piața de sclavi din Istanbul. Naratorul, care pare a fi însuși italianul, recunoaște că asemănarea dintre el și Hogeia este stranie. La prima vedere, are impresia că se privește pe sine când se uită la celălalt. Dornic să afle despre progresele științifice și culturale din Europa de Vest, Hogeia promite că își va elibera *doppelgänger*-ul după ce italianul îl va fi învățat tot ce știe, de la astronomie la medicină. Însă ceea ce Hogeia își dorește cu adevărat este să înțeleagă totul despre sosia lui, căutând un răspuns la întrebarea: „De ce sunt cine sunt?”²

Hogeia și sclavul petrec luni întregi împreună, stau față în față și își notează amintirile în efortul de a se descoperi unul pe celălalt. La început, Hogeia nu poate spune cine este, ci, mai degrabă, cine nu este. Sclavul insistă ca Hogeia să-și noteze defectele: „Așa cum se petreceau lucrurile cu toată lumea, în el stăruiau niște laturi întunecate, iar dacă își îndrepta atenția asupra lor, avea să dea de urma adevăratului sine”³. Scriind despre propriile defecte, Hogeia va ajunge să înțeleagă cum au ajuns alții ceea ce sunt. Sclavul, care speră să-și câștige libertatea schimbând raportul de forțe și dovedindu-se superior stăpânului, crede că, prin acest proces de introspecție și descoperire a părților negative, Hogeia se va descoperi pe sine la fel de demn de dispreț ca și robul său. Însă ceea ce li se va întâmpla, în cele din urmă, fiecăruia, e un soi de egalitate. Umăr la umăr, privindu-se în oglindă, descoperă că ei doi sunt unul și același. Hogeia decide să facă schimb de identitate și obârșie, el luând locul sclavului în Veneția, iar sclavul rămânând la Istanbul.⁴

Folosindu-se de cunoștințele pe care le dețin, Hogeia și sclavul său creează o armă nouă, uimitoare, ce va fi folosită de armata otomană la asediul unei fortărețe albe din Polonia. Imaculata citadelă ce se profilează pe fundalul unei păduri întunecate pare „minunată, de neatins”⁵. Blocată în mlaștină, arma nu mai funcționează. Rușinat și temându-se pentru propria viață, Hogeia pornește spre Veneția în locul robului italian, în timp ce sosia va prelua poziția acestuia, de cărturar otoman.⁶

Cum oamenii din întreaga lume se aseamănă atât de mult, se pare că își pot schimba identitatea cu ușurință.

În vreme ce cititorul este ademenit să creadă că protagoniștii fac schimb de roluri la fortăreața albă, până la finalul romanului deja nu se mai știe cine este naratorul, care este stăpânul sau sclavul, sau dacă sunt una și aceeași persoană. Prin dublul lui Hogeia, Pamuk îl îndeamnă pe cititor să reflecteze pe unde ar trece adevărata graniță dintre Orient și Occident și să se întrebe dacă musulmanii și creștinii – Imperiul Otoman și restul Europei – diferă într-adevăr atât de mult. După cum spune la final și italianul despre dublul său turc, „Îl iubeam [...] recunoscându-mă parcă în El pe mine însumi, cu dezgust și bucurie prostească”⁷.

Ca și romanul lui Pamuk, *Otomanii* demonstrează, în pofida percepției curente, că Imperiul Otoman nu a fost total scindat de Europa. Otomanii au condus un imperiu care se întindea atât în Asia, cât și în Europa. A fost un imperiu european și va rămâne o componentă a culturii și istoriei acestui continent. A nu se înțelege de aici că otomanii au legătură cu istoria europenilor pentru că au ocupat teritoriul și mințile acestora – generând frică și neîncredere, curiozitate și admirație.⁸ Aceasta nu este o carte despre locul otomanilor în gândirea politică europeană. Cercetarea noastră îl încurajează pe cititor să privească Europa – ca zonă geografică și idee – ca pe un întreg și să o conceptualizeze ca pe o zonă care nu a fost locuită exclusiv de creștini. Imaginați-vă, dacă vreți, Europa care este Europa indiferent dacă este condusă de creștini sau de musulmani. Imaginați-vă că Europa nu se sfârșește la zidurile Vienei – limita Sfântului Imperiu Romano-German, scena a două asedii otomane eșuate. Cum putem deci defini Europa și pe cine am putea include aici pe bună dreptate?

Cucerirea Constantinopolului de către otomani este de obicei interpretată drept un act de separare a teritoriilor estice ale Imperiului Roman (Imperiul Bizantin) de Europa.⁹ Dar înțelegeam teritoriul european să mai aparțină Europei atunci când este guvernat de musulmani? Potrivit otomanilor, înaintarea în Europa însemna că erau moștenitorii Bizanțului și trebuiau

considerați romanii vremurilor noi. Acești conducătorii musulmani ai Europei se socoteau moștenitorii de drept ai Romei, nu pentru că ei cuceriseră acest teritoriu, ci grație idealului lor de a construi un imperiu universal. Otomanii erau văzuți ca împărații musulmani ai Europei și califi în aceeași măsură în care erau considerați cezarii Orientului Mijlociu și „romanii lumii musulmane”¹⁰. De ce nu le-am spune pur și simplu romani? Arabii, perșii, indienii și turcii utilizau termenul „cezari” pentru a-i desemna pe cărmuitorii otomani și dominația lor asupra Imperiului Roman, iar, după cucerirea otomană a Constantinopolului, unii autori occidentali au început să facă la fel. Unii au postulat că otomanii erau descendenții troienilor. Alții se arătau îngrijorați de legitimitatea pretențiilor acestora asupra moștenirii drepturilor romanilor. Un consilier papal remarcă în secolul al XVI-lea că sultanul „spunea adesea că Imperiul Roman și toată Europa de Vest îi aparțin lui de drept din moment ce este succesorul legitim al împăratului Constantin, care a mutat capitala la Constantinopol”¹¹. De ce am trecut cu vederea ceea ce credeau europenii acum jumătate de mileniu?

În realitate, otomanii au fost tratați superficial, la fel ca și bizantinii. Atât Imperiul Otoman, cât și Imperiul Bizantin – a cărui moștenire a fost preluată de dinastia otomană și a cărui capitală a fost păstrată – au fost imperii durabile, centralizate care, până în prezent, sunt ignorate în istoriile occidentale despre formarea Europei.¹² Ambele sunt comparate cu repere occidentale de mai târziu, precum Renașterea și Reforma, și considerate inferioare. Când folosim termenul „bizantin” în zilele noastre, ne vin în minte: medieval, înapoiat, oriental, exotic, diferit din punct de vedere religios și insondabil din cauza barierei lingvistice și a ortografiei. Întrucât religiozitatea ambelor imperii a fost supralicitată, aspectele laice sunt rareori cercetate. În anumite momente ale istoriei, acestea au fost prezentate ca decadente și corupte, în declin ireversibil. Atât bizantinii, cât și otomanii au fost caracterizați preponderent în termeni negativi, ca antiteză a Occidentului.

Dar, când analizăm cum se percepeau aceste imperii pe ele însele, ne dăm seama că perspectivele anterior enumerate sunt

false. Ambele imperii se socoteau descendentele Romei și pretindeau că fac parte din Europa. Otomanii denuneau provinciile din sud-estul Europei Rumelia (ținutul romanilor). Rum era apelativul turcesc pentru Roma, inima Imperiului Bizantin din Balcani și Anatolia vestică.¹³ Această viziune asupra filiației otomanilor ridică întrebarea: cine deține sau moștenește un imperiu, o civilizație, un continent? Ce putem considera continuitate sau discontinuitate istorică? Cine poartă responsabilitatea istorică și pentru ce? Ce se întâmplă când atât istoria, cât și responsabilitatea sunt comune?

Istoriile bizantinilor și otomanilor fac obiectul agendelor naționaliste și religioase ale omologilor acestora din zilele noastre – a bizantinilor pentru greci și a otomanilor pentru turci. În prezent, aceste proiecte vizează reconstituirea istoriei precursorilor, a imperiului „lor“, cum se întâmplă când „neo-otomanismul“ turc elogiază cuceririle din trecut, negând atrocitățile. Istoria este folosită în scop politic ori de câte ori filantropii greci finanțează catedrele universitare de studii antice, bizantine, de elină sau neogreacă care ignoră faptul că otomanii au stăpânit mai mult de cinci sute de ani teritoriul Greciei de astăzi; sau când statul turc stipendiază departamente de studii otomane care minimalizează valoroasa moștenire a popoarelor bizantine și elene, a instituțiilor și atitudinilor lor specifice. Modul în care rememorăm trecutul ar fi substanțial diferit dacă i-am numi și pe bizantini și pe otomani „romani“, așa cum se vedeau ei înșiși.

Recunoscând că dinastia otomană este o componentă a istoriei europene, putem observa că otomanii nu s-au separat de Imperiul Roman și nici nu au intenționat să facă acest lucru, ci, mai degrabă, pretindeau dominația totală asupra teritoriilor imperiului antecesor. Nu au evoluat în paralel cu Europa; istoria lor este partea necunoscută a poveștii pe care Occidentul o deapănă despre el însuși.

Otomanii au contribuit, în realitate, la numeroase aspecte ale vieții politice și religioase atribuite multă vreme doar occidentalilor. Istoria comună a dinastiilor și societăților din întreaga Europă iese la iveală când analizăm imperiul euro-asiatic

al otomanilor. Recunoașterea rolului lor în istoria europeană, departe de a fi o încercare ce demonstrează că otomanii se ridică la standardele eurocentrice, ne determină să extindem sensul acestei istorii, să-i redefinim conceptele de bază și cadrul – în special în ceea ce privește Renașterea, Epoca Marilor Descoperiri, Reforma, Iluminismul și Revoluția Industrială, precum și semnificația milenarismului și mesianismului, a sexualității și plăcerii, absolutismului și despotismului, sclaviei și Orientalismului și a Războiului Mondial.

TRAIECTORIA OTOMANILOR SPRE TOLERANȚĂ, SECULARISM, MODERNITATE ȘI GENOCID

Privind istoria otomanilor ca pe o componentă a istoriei europenilor, avem posibilitatea să înțelegem originile și semnificația unor concepte și practici, cum ar fi toleranța religioasă, secularismul, modernitatea și genocidul, dintr-o perspectivă diferită. Concedem că acestea au început cu europenii musulmani. Teoria admisă prin convenție de mulți istorici, că europenii au trebuit să-și dea seama primii cum se poate conviețui cu popoare de religii diferite în secolul al XVI-lea, în timpul Reformei și Contrareformei, începe să pară improbabilă. Conform acestui scenariu, abia atunci a început să se dezbată și să fie la ordinea zilei conceptul de toleranță.¹⁴ Ni se spune că toleranța, modernitatea și secularismul ar fi apărut prima dată în Europa de Vest în urma „războaielor religioase“ care au cuprins Europa între 1550 și 1650. Primii pași concreți au fost făcuți, se pare, în 1648 prin Pacea de la Westfalia, o serie de tratate prin care s-a instituit principiul toleranței față de minoritățile religioase. Începând cu 1650 și până la 1700, Europa a intrat în zodia Iluminismului, simbolizat de eseul fundamental *Scrisoare despre toleranță*, scris în 1689 de John Locke, care a deschis calea către o abordare îngăduitoare a diferențelor religioase și către epoca modernă, laică. Au apărut tot mai mulți intelectuali care promovau toleranța, iar unii conducători europeni luminați au și început să o instituie în secolul al XVIII-lea.

Totuși, consemnările istorice demonstrează că principiile și practicile toleranței fuseseră deja aplicate în secolul al XIV-lea, odată cu dominația otomană în sud-estul Europei, fenomen vizibil mai ales în Constantinopol, după cucerirea acestuia în 1453. Toleranța religioasă otomană se baza pe precedentul islamic practicat în Spania musulmană din Europa secolului al VIII-lea și pe modelul nomad, preislamic, mongol, din stepele Eurasiei – acea joncțiune dintre Europa și Asia de unde s-au răspândit otomanii. În vreme ce toleranța absolută nu exista în Europa medievală creștină, aceasta era practică în Europa medievală islamică, inclusiv în teritoriile otomane. Toleranța otomană este toleranță europeană.

Atunci, de ce otomanii nu sunt de obicei incluși în istoria toleranței religioase europene? Când occidentalii și-au pus prima dată întrebarea cum să conviețuiască, otomanii deja găsiseră răspunsul și aveau în vedere: drepturile și privilegiile fiecărei comunități religioase, lăcașurile de cult, modul cum vor plăti pentru susținerea congregației religioase (inclusiv așezăminte religioase și școli), cum vor fi strânse și repartizate daniile, dacă se pot încheia căsătorii interconfesionale, unde vor locui, cum vor interacționa din punct de vedere social și economic, cum vor fi celebrate sărbătorile publice, cum va fi condus fiecare grup religios și relația acestuia cu guvernul.¹⁵ Din perspectiva unui scriitor englez de la mijlocul secolului al XVII-lea, toleranța otomană față de numeroasele religii era preferabilă impunerii agresive a uneia singure, ca în Europa creștină.¹⁶ Războaiele civile religioase și persecuțiile celor de altă credință au continuat, în realitate, în zonele europene majoritar catolice și protestante până în secolul al XVIII-lea.

În timp ce europenii au pretins că ar fi creat instituțiile secularismului în secolul al XVII-lea, otomanii subsumaseră de secole autoritatea religioasă celei imperiale și făcuseră din legea seculară echivalentul legii religioase, surclasând orice alt stat european sau islamic la acest capitol. Au instituționalizat până și practicile care încălcau legea islamică și obiceiurile în favoarea legii seculare. De ce nu fac toate acestea parte din istoria epocii moderne și a secularismului?